

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ІМ. І. КРИП'ЯКЕВИЧА
ІНСТИТУТ НАРОДОЗНАВСТВА

КІЗЛОВА АНТОНІНА АНАТОЛІЇВНА

УДК: 271.2-788-67(477-25)«1786/1930»

**СОЦІАЛЬНІ ВЗАЄМОДІЇ НАСЕЛЬНИКІВ ЩОДО ШАНОВАНИХ
СВЯТИНЬ КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКОЇ УСПЕНСЬКОЇ ЛАВРИ
(1786 р. – перші десятиліття ХХ ст.)**

07.00.01 – історія України

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора історичних наук

Львів – 2019

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі історії факультету соціології і права Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського».

- Науковий консультант:** доктор історичних наук, професор
Костилєва Світлана Олександрівна,
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут
імені Ігоря Сікорського»,
завідувач кафедри історії.
- Офіційні опоненти:** доктор історичних наук, професор
Пилипів Ігор Васильович,
Івано-Франківський навчально-науковий інститут
менеджменту Тернопільського національного
економічного університету,
професор кафедри міжнародної економіки, маркетингу і
менеджменту;
- доктор історичних наук, професор
Сухий Олексій Миколайович,
Львівський національний університет імені Івана Франка,
завідувач кафедри новітньої історії
України імені Михайла Грушевського;
- доктор історичних наук,
старший науковий співробітник
Шкраб'юк Петро Васильович,
Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича
НАН України,
старший науковий співробітник
відділу української літератури.

Захист відбудеться «8» жовтня 2019 р. о 15 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.222.01 Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України та Інституту народознавства НАН України за адресою: 79026, м. Львів, вул. Козельницька, 4.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України за адресою: 79026, м. Львів, вул. Козельницька, 4.

Автореферат розіслано «05» вересня 2019 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат історичних наук

В. М. Конопка

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Суспільство не існує без усеосяжних і складних зв'язків, котрі пронизують його. Своєрідне місце в соціумі посідає чернецтво, яке під час постригу має зрікатися світу. Разом з тим обителі не виривалися з навколишнього життя повністю. Понад те, як підкреслила Т. Щепанська, святі місця ставали вузлами інформаційної мережі. Щодо монастирів, особливо тих, які приваблювали прочан, таке визначення теж можна вважати справедливим. Передусім інтерес викликає соціальне життя в монастирях, котрі С. Сафронів відніс до «символічних фокусів» для вірян. Бо там балансувати між потребою дотримуватись ідеалів чернечого життя й задовольняти різноманітні запити сторонніх доводилося частіше, ніж на менш відвідуваній периферії.

Києво-Печерська Успенська лавра (КПЛ) – обитель, унікальна за кількістю й різноманітністю святинь. На кінець XVIII – перші десятиліття ХХ ст. тут перебували мощі понад 120 святих, не враховуючи релікваріїв з дрібними часточками, 61 мироточива глава, гробниці свв. прпп. Антонія і Феодосія Печерських, кілька шанованих як чудотворні ікон, нетлінне тіло ще не канонізованого митр. Тобольського й Сибірського Павла, хрест св. прп. Марка Печерника. Кількість монахів і послушників могла значно перевищувати належну. До КПЛ щороку сходилися багатотисячні паломники з різних країв, прибували особи з імператорської родини; церковні ієрархи; туристи, зокрема іноземні; юнаки, схильні прийняти постриг; сюди закликали приходити киян. Лаврські святині надихали літераторів і художників. На прощу до Києва, зокрема до КПЛ, тимчасово відпускали з заслання. Тож значущість обителі для навколишнього соціуму важко перебільшити.

Отже, розкриття проблеми, пов'язаної з досвідом братії КПЛ у соціальних взаємодіях щодо її шанованих святинь може розширити та поглибити знання не лише з історії КПЛ, Києва, православної церкви в Російській імперії, а й з історії української культури загалом, соціальних комунікацій у доінформаційну добу, сакрального мистецтва, менеджменту й маркетингу.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано на кафедрі історії Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» в рамках теми «Історико-культурна спадщина України: джерела, методологія, дослідження» (державний реєстраційний № 0115U006563).

Тему дисертації затверджено на засіданні Вченої ради Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут», протокол № 11 від 7 листопада 2016 р.

Об'єкт дослідження – соціальні взаємодії братії щодо шанованих святинь (чудотворних ікон, цілих і фрагментованих мощей, речей святих, тіла неканонізованого святителя Павла, митр. Тобольського та Сибірського) КПЛ.

Предмет дослідження – особливості (ідеали, норми та реалії) участі насельників різних рівнів у соціальних взаємодіях між собою та з заінтересованими особами щодо шанованих святинь обителі.

Мета роботи – реконструювати множину контекстів, у яких насельники КПЛ вступали в соціальні взаємодії щодо шанованих святинь обителі, й відповісти на питання, чи становили ці взаємодії систему.

Для досягнення мети було поставлено такі **завдання**:

- з’ясувати рівень дослідженості проблеми стосовно КПЛ та проаналізувати стан наукових розробок, дотичних до соціальних взаємодій щодо святинь у православному соціумі;
- визначити інформаційний потенціал джерельної бази;
- встановити, як зазначені святині впливали на спілкування між братією КПЛ;
- визначити загальні засади і методи взаємодій з заінтересованими сторонніми особами, передусім відвідувачами;
- проаналізувати спілкування керівної та рядової братії з тими, хто мав нестандартні запити щодо святинь;
- простежити, в яких напрямках і на яких засадах відбувався обмін сакральними об’єктами між КПЛ та зовнішнім світом.

Хронологічні межі дослідження. Нижня – 1786 р., коли перед КПЛ постала нагальна потреба пристосовуватись до нових умов через пряме підпорядкування митрополиту Київському і Галицькому. Така рамка не виключає звернення за потреби до раніших подій. «Всеукраїнський музейний городок» («ВМГ») остаточно утвердився на місці КПЛ 06.01.1930. Але обитель втрачала контроль над святинями поступово (з 1922 р., коли почалися вилучення пов’язаних з шанованими іконами й мощами речей). За висновком В. Ластовського, хоча за державним правом монастир ліквідували як юридичну особу, за церковним правом він іще існував. Враховуючи мету роботи, нестабільний перехідний період дає змогу простежити рівень стійкості та функціональності досліджуваних взаємодій. Тому верхню хронологічну межу – перші десятиліття ХХ ст. – окреслено менш чітко, ніж нижню.

Територіальні межі дослідження. У вузькому сенсі – приміщення КПЛ, де перебували шановані святині (церкви й печерні коридори), в розширеному – весь підконтрольний КПЛ на окреслений період простір з урахуванням за потреби відомостей про місцевості, з представниками котрих братія вступала у взаємодії.

Методологічна основа дослідження. Уникнути «фактокерованості» (термін В. Белчер) роботи й цілеспрямовано реалізувати кожне завдання можливо завдяки заздалегідь обраній дослідницькій стратегії, в ролі якої – мікроісторичний підхід¹, за яким дослідник має не відштовхуватись від наперед визначеного загального контексту, а реконструювати множинність контекстів через досліджуваний об’єкт². П. Берк наголосив на потребі в увазі до посередників між досліджуваною спільнотою й оточенням або русі між мікро-

¹ Ревель Ж. Микроисторический анализ и конструирование социального // Одиссей. Человек в истории. 1996. М. : Наука, 1996. С. 126; Сахновський О. Мікроісторія як напрям історичних досліджень // Історична панорама. 2014. Вип. 18. С. 71; Старченко Н. Мікроісторія // Енциклопедія історії України. Т. 6: Ла – Мі. К. : Наукова думка, 2009. С. 733.

² Старченко Н. Мікроісторія... С. 733.

та макрорівнями. З огляду на вказане й те, що, за Е. Наумовою, суб'єктом соціальної взаємодії можуть стати будь-які індивід, група чи соціальна інституція, яким стало відомо про певну подію чи дію, було поставлено мету й завдання роботи.

Розв'язання проблеми в наукових межах і достовірність висновків забезпечують принципи історизму, об'єктивності, конфесійної безсторонності, наукового плюралізму, комплексний підхід. Для їх реалізації використовуються методи: загальнонаукові – історичний, логічний, аналіз, синтез, індукція, дедукція, узагальнення, спеціальні історичні – проблемно-хронологічний, історико-генетичний, історико-порівняльний і ретроспективний, «щільного опису». Для роботи з джерелами – методи бібліографічної, архівної та музейної евристики, а також систематизації, джерелознавчої критики, зіставлення (за їх допомогою було виділено кілька груп джерел і охарактеризовано інформаційний потенціал матеріалів, які входять до кожної з них).

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що *вперше* в українській історіографії на основі критичного аналізу дотичних до проблеми наукових праць, словесних, зображальних, речових і поведінкових джерел з застосуванням мікроісторичної стратегії реконструйовано множину контекстів, у яких насельники КПЛ (адміністративні й рядові) вступали в соціальні взаємодії щодо шанованих як чудотворні ікон, мощей та їх частин, речей святих в обителі, перевірено, чи становили ці взаємодії систему, зокрема:

- встановлено, як указані сакральні об'єкти впливали на взаємодії всередині кола братії КПЛ;
- визначено загальні засади і методи взаємодій зі сторонніми особами, передусім відвідувачами КПЛ, заінтересованими в її святинях;
- проаналізовано особливості взаємодій керівних та рядових насельників КПЛ з тими, хто мав специфічні запити щодо вказаних об'єктів шанування;
- простежено, в яких напрямках і на яких засадах КПЛ обмінювалася святинями з навколишнім світом.

На прикладі відомостей щодо світогляду керівної та рядової братії КПЛ *набули подальшого розвитку* ідеї про співвідношення між канонічними нормами православної церкви, чинними на території Російської імперії приписами Синоду та народними уявленнями про святині й пов'язані з ними практики.

Удосконалено підходи до джерельного забезпечення інформативного ряду проблеми соціальних взаємодій насельників православних монастирів між собою та з навколишнім світом щодо шанованих святинь у них.

Уточнено фактологічні дані стосовно кола виробників і торговців, котрі співпрацювали з КПЛ під час взаємодій, пов'язаних з шанованими святинями, *виправлено* неточно введені в науковий обіг відомості про склад учасників останнього переоблачення мощей св. прп. Євфросинії Полоцької перед їх відправленням на батьківщину, *заперечено* поширювану в радянський період інформацію про цілковиту втаємниченість догляду за мощами в печерах.

Теоретичне і практичне значення роботи полягає в тому, що результати дослідження та висловлені в ньому висновки й гіпотези можна покласти в основу більш загальних праць з історії чернецтва, християнської духовності, Синодальної православної церкви, соціальних взаємодій нового часу, а також присвячених вирішенню на мікроісторичному рівні різноманітних проблем, пов'язаних з контактами мешканців Києва між собою та з відвідувачами міста. Запропоновані стратегія, методологія та методики, застосовані на базі матеріалів про КПЛ, придатні для дослідження соціальних взаємодій щодо святинь інших монастирів. Роботу можна використовувати для підготовки підручників, посібників і навчально-методичних комплексів з історичних дисциплін для студентів вищих навчальних закладів. Фрагменти словесних джерел із додатків можна включати до хрестоматій. Віднайдену й систематизовану під час опрацювання теми інформацію можливо актуалізувати в складі посібників для екскурсиводів по НКПЗ, Києву, а також за маршрутами, до складу яких входить територія КПЛ. Персональні дані лаврських насельників, наведені в роботі, можуть доповнити генеалогічні дерева тих, чий предки прийняли постриг у КПЛ. Вихідні дані використаних опублікованих наративних джерел можуть бути враховані для підготовки розширеного, виправленого й доповненого порівняно з виданням 2006 р. (авт.-упор. Марченко О.) бібліографічного покажчика з історії КПЛ, словника (Уманцев Ф., К., 2008) митців, ремісників, керівників художніх робіт і меценатів XVIII – початку XX ст., котрі співпрацювали з КПЛ.

Особистий внесок автора полягає в постановці та вирішенні окресленої проблеми. Наукові результати, викладені в роботі, досягнуті одноосібно, всі публікації у фахових та інших наукових виданнях, зокрема й за результатами конференцій, теж підготовлено без співавторів.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дисертаційної роботи оприлюднено в доповідях на таких міжнародних і всеукраїнських наукових конференціях, симпозіумах і воркшопах: Міжн. наук. конф. «Могилянські читання» (Київ, XVII – 2012; XXIII – 2018); Європа. Актуальные проблемы этнокультуры: IV Межд. н.-теор. конф. (Минск, Беларусь, 2013); Традиционные общества. Неизвестное прошлое: X межд. н.-практ. конф. (Челябинск, Россия, 2014); Історія освіти, науки і техніки в Україні: X Всеукр. конф. молодих учених та спеціалістів (Київ, 2015); Міжн. наук. конф. «Підземний простір: освоєння, вивчення, вторинне використання (Запоріжжя – Василівка, 2015)»; Міжн. наук. конф. «Історична наука в Україні: сучасний стан і перспективи розвитку» (Вінниця, 2016); «Știință, educație, cultură», conf. științifico-practică internaț. (Комрат, Молдова, 2017, 2018, 2019); Intern. Conf. «Creating Memories in Early Modern and Modern Art and Literature» (Belgrade, Serbia, 2017); «Києвознавчі читання: історія та етнокультура. До 100-річчя Української революції 1917–1921 рр.» Міжн. н.-практ. конф. (Київ, 2017); 2017 Conference of the ISIH «The Rethinking of Religious Belief in the Making of Modernity» (Blagoevgrad, Bulgaria, 2017); Dying and Death in 18th – 21st Century Europe. Intern. Conf. 10th Ed. (Alba Iulia, Romania, 2017); Міжн. наук. канф.

«Мікрагісторыя і гісторыя штодзённасці: новы погляд на гістарычную і культурную спадчыну» (Браслаў, Беларусь, 2017); Feminist Philosophy: Rethinking Public Space. International Symposium (Oslo, Norway, 2018); Exploring The Past: New Social History at the Crossroads of Methodological Trends. Intern. Conf. for Young Researchers (Kyiv, 2018); ULB-EASt Research Workshop «Landscapes, Pilgrimages and the Creation, Representation and Transformation of the “Sacred”» (Brussels, Belgium, 2018); 2nd Intern. Conf. on Arts and Humanities: The Victim as a Cultural Expression: Representation, Perception, Symbolism (Nicosia, Cyprus, 2018); Intern. MAG Convention «The Image of the Self» (Львів, 2018); Києво-Печерська лавра – Афон – Єрусалим: єдність крізь століття». Міжн. наук. конф. (Київ, 2018); В орбіті християнської культури. До 1030-річчя хрещення Русі. Наук. конф. (Київ, 2018); Четверті Череванівські наукові читання. Всеукр. наук. конф. (з міжн. участю) (Полтава, 2018); Романовские чтения – 13. Межд. научн. конф. (Могилев, Беларусь, 2018); X Волинська Всеукраїнська історико-краєзнавча конференція (Житомир, 2018.); Міжн. наук. конф. «Історико-культурний туризм: український та світовий досвід» (Київ, 2019 р.); VII всеукр. н.-практ. конф. «Історико-філософські дослідження молодих учених» (Суми, 2019); 4th annual Tartu conference on Russian and East European studies «Communities in Flux: Rethinking Sovereignty and Identity in an Era of Change» (Tartu, Estonia, 2019).

Публікації. За результатами досліджень опубліковано 42 одноосібні наукові праці, у тому числі 1 монографія, 23 статті у наукових фахових виданнях (з них 4 статті у виданнях іноземних держав, 11 – у виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз, 1 – в електронному фаховому виданні), 18 тез доповідей у збірниках матеріалів конференцій.

Структуру роботи обумовлено проблемним принципом залежно від основної мети дослідження. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури (всього 1828 позицій), 15 додатків. Загальний обсяг рукопису – 663 сторінки, з яких основна частина становить 360 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовується актуальність теми, визначаються об’єкт і предмет, формулюються мета й завдання роботи, хронологічні й територіальні межі, розкриваються методологічна основа та наукова новизна дослідження, практичне значення і апробація одержаних результатів.

У **першому розділі «Підґрунття для дослідження»** охарактеризовано стан дослідження проблеми, інформаційний потенціал джерельної бази, теоретично-методологічні засади роботи.

У підрозділі 1.1. «*Стан дослідження проблеми*» з’ясовується рівень дослідженості проблеми в історіографії.

Про інтереси науковців щодо КПЛ загалом свідчить бібліографічний показник³. За принципом наукової толерантності⁴ праці, в яких порушувалися питання, пов'язані з темою, охарактеризовано за напрямками: а) особливості висвітлення різних аспектів соціальних взаємодій братії КПЛ щодо шанованих святинь у роботах з історії КПЛ і сакруму Києва; б) специфіка згадок про соціальні взаємодії православного чернецтва щодо святинь у дослідженнях на матеріалах інших місцевостей і (або) періодів.

Автори оглядових праць з історії КПЛ кінця XVIII – початку XX ст. лише описували сучасний їм стан обителі, без коментарів і аналізу, на відміну від розділів про попередні часи⁵. Тому ці розвідки віднесено до джерельної бази.

29.09.1926 на території КПЛ створили «ВМГ»⁶. Відтоді й протягом 1930-х рр. дослідники⁷ – звертали увагу на її шановані святині й поведінку з останніми насельників.

У 1930-х рр. не було змоги публікувати не викривальні розвідки з історії церкви⁸. Отже, завдяки насиченості фактами й тому, що автори переважно спостерігали життя в чинній КПЛ як свідки, роботи цього періоду мають джерельну цінність для дослідження пов'язаних зі святинями практик, але потребують уважної перевірки на достовірність.

Згадані автори згадували про активність насельників КПЛ при святинях у роботах для широкого загалу, розуміли велику історичну роль шанованих ікон і реліквій. Тож заклали основи дослідження проблеми, адже визнавали монахів учасниками взаємодій при святинях, здатними спрямовувати думки та дії відвідувачів. Утім, окрім П. Курінного, не відзначали, наскільки в КПЛ вірили в благодатність і чудотворність ікон та реліквій.

³ Матеріали до бібліографії Києво-Печерської лаври. Науково-допоміжний бібліографічний показник / Авт.-упор. О. Марченко. К. : НКПІКЗ, 2006. 355 с.

⁴ Горбань Ю. Історіографічний аналіз та характеристика джерельної бази як складові дисертаційного дослідження зі спеціальності «історія науки й техніки» // Історія науки і біографістика. 2016. № 2. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/INB_Title_2016_2_5

⁵ Наприклад: [Болховитинов]. Описание Киевопечерской лавры с присовокуплением разных грамот и выписок, объясняющих оное, также планов Лавры и обеих пещер. К. : КПЛ, 1826. [2], 131, [3], 191, [7] с. : табл., [6] л. ил.; Краткое историческое описание Киево-Печерской лавры. К. : КПЛ, 1795. 1795. 140 с.; Линд Т. Киево-Печерский монастырь. М. : Друтман, 1910. 47 с.

⁶ Масалова І. І., Яненко А. С. Велика Печерська церква як екскурсійний об'єкт у другій половині 1920-х – 1930-х рр. (за матеріалами краєзнавчо-довідкової літератури) // Праці центру пам'яткознавства. Вип. 30. 2016. С. 64.

⁷ Фонди НКПІКЗ. КПЛ-А 400. Арк. 6; Фонди НКПІКЗ. КПЛ-Ф 10181. Арк. 1; Багрій Н. Києво-Печерська лавра на службі експлуататорів // Колишня Києво-Печерська лавра на службі експлуататорів. К. : ВМГ, 1935. С. 26, 29; Бажанов М. Про антирелігійні музеї // Безвірник. 1929. № 19. С. 19–25; Гепенер Н. Мощі та торгівля ними // Войовничий безвірник. № 26. 31 липня 1931. С. 2; Гепенер Н. Печери Київської лаври. К. : Пролетар, 1930. С. 18–19; 52–60; Гинзбург В. Что представляют собою «мощи»... С. 111, 116; Денісов Г. Утворення чудес та мощів у Києво-Печерській лаврі. Харків – К. : Пролетарій, 1931. С. 5; Денісов Г. Як фабрикувалися чудеса та мощі в Києво-Печерській лаврі // Безвірник. 1929. № 23/24. С. 12–13; Ернст Ф., Курінний П. Велика церква // Київ. Провідник. К. : Міськліт, 1930. С. 499; Курінний П. Історія Печерського монастиря // Київ. Провідник. К. : Міськліт, 1930. С. 511–512; Карпенко П. Києво-Печерська лавра в світовій війні 1914–18 рр. // Безвірник. 1935. № 7. С. 12–16; Лесневський Ю. Невдале шахрайство (Історія одних мощей) // Безвірник. 1935. № 7. С. 16–20; Оландер Ю. Київські лаврські печери // Безвірник. 1935. № 11/12. С. 39; Скуленко І. Мощі і мироточиві голови Києво-Печерської лаври. Харків – К. : Держ. вид. України, 1930. С. 10, 14–16.

⁸ Жиленко І. До ласкавого читача // Дива печер лаврських. К. : НКПІКЗ, 2011. С. 11.

Щодо робіт радянського періоду після II Світової війни⁹, які вписуються в контекст теми, то їх дух відповідає завданням радянської антирелігійної пропаганди, порівняно з 1930-ми рр. додалися нові фактичні деталі й акценти.

У незалежній Україні взаємодії між насельниками й відвідувачами як значною мірою «шоу», «атракціон» оцінила І. Жиленко¹⁰, що важливо для розгляду святинь як джерела не лише прибутку, а й вражень, котрі КПЛ прагнула справити на відвідувачів.

І. Жиленко, Д. Степовик та Н. Баранова¹¹ різко негативно оцінюють вплив Синоду на православну церкву в українських землях, зокрема й на активність братії КПЛ при шанованих іконах і реліквіях.

О. Анісімов розвінчав тезу про «майстерню мощей»¹², унаочнивши можливі викривлення інформації в радянських працях, що допомагає зваженіше їх використовувати.

Низка авторів присвятила розвідки окремим святиням¹³ чи їх окладам¹⁴, становленню інтер'єрів навколо святинь у різних відомствах КПЛ¹⁵, звертаючи увагу радше на долю самих ікон, реліквій чи простору при них, аніж на лаврських насельників і сторонніх, з котрими ті контактували. Але завдяки широкій джерельній базі, насиченості фактами, новітній методології та ідеологічній незаангажованості їхні праці – важливе підґрунтя для дослідження соціальних взаємодій братії КПЛ.

Ігуменя Татіана (Алатарцева) простежила перенесення часточки мощей св. вмч. Іоанна Сучавського між пустинями КПЛ, її нове розміщення¹⁶, хоч і не докладно через потребу висвітлити історію своєї обителі від заснування до сьогодення.

⁹ Крикотун В. Києво-Печерська «Чудотворна» // Розвінчані святині. К., 1973. С. 25–27; Петренко М. Правда про печери і мощі Києво-Печерської лаври. К. : Б/в, 1959. С. 2, 21; Шамаро А. О чем умалчивает церковный календарь. М. : Московский рабочий, 1964. С. 218–219; Шиденко В. Печери та мощі Києво-Печерської лаври. К. : Б/в, 1957. С. 5.

¹⁰ Жиленко І. Історія печер Києво-Печерської лаври // Дива печер лаврських. К. : Academia, 1997. С. 22.

¹¹ Баранова Н. Позиція Київських митрополитів XIX століття щодо змін форм діяльності Києво-Печерської лаври та Київської академії // Київські історичні студії. Збірник наукових праць. № 1. 2015. С. 45; Степовик Д. Історія Києво-Печерської лаври. A History of the Kyiv Caves Monastery. К. : Видавничий відділ УПЦ КП, 2001. С. 253.

¹² Анисимов А. «Фабрика мощей» // Геростратов замысел. К. : Курч, 2004. С. 190–202.

¹³ Полюшко Г. Ігорівська ікона Божої Матері. Історія і доля святині. К. : Б/в, 2012. С. 7–9, 11–12, 14, 28; Тимченко Т. Реставрація ікон Ігорівської Богоматері та св. Миколи Мокрого у 1924 році (за матеріалами київських архівів) // Культурологічна думка. Щорічник наукових праць. 2012. № 5. С. 156–166.

¹⁴ Бартош А. Ікона Успіння Богородиці: Доля ризи // Церковна православна газета. 2012. Серп. (№ 16). С. 10; Чучалін О. Конфіскація церковних цінностей Києво-Печерської Лаври 1922 року як антирелігійна кампанія щодо Православної Церкви // Гілея. 2013. № 75 (№ 8). С. 77.

¹⁵ Литвиненко Я. Интерьеры лаврских пещер и их генезис // Церковные древности: Сб. материалов III междунар. конф. «Церковная археология: литургическое устройство храмов и вопросы истории христианского богослужения» (Севастополь, 2003). Симферополь, 2005. С. 350–357; Литвиненко Я. Иконостасы і монументальний живопис лаврських печер. Датування, атрибуція, втрати, поновлення // Лаврський альманах. 2012. Вип. 27. Спец. вип. 10. С. 306–337; Лопухина Е. Иконы преподобных в пещерах – произведения иконописной мастерской Киево-Печерской лавры 1840–1850-х гг. // Могилянські читання 2012. К., 2013. С. 275; Петровский С., прот. Киев, его святини и другие достопримечательности. Одесса : Б/и, 1914. С. 81; Пещеры Киево-Печерской лавры / сост. М. Ю. Ефимова. К. : КПЛ, 2012. С. 19; Сіткарьова О. До історії іконостасів в Успенському соборі Києво-Печерської лаври // Сучасні проблеми дослідження, реставрації та збереження культурної спадщини. 2012. Вип. 8. С. 483–496.

¹⁶ Ігуменя Татіана (Алатарцева). Богородичный Голосеевский монастырь: Русский Афон. К. : Свято-Покровский Голосеевский монастырь, 2008. 320 с.

Завдяки докладному опису раки Павла Тобольського¹⁷ можна зіставити ці дані з інформацією в майнових описах та реєстрах прибулих речей КПЛ і більше дізнатися про особливості реєстрації коштовних гробниць.

У зв'язку з темою важлива увага до датування й можливого використання різних версій хреста-релікварію св. прп. Марка Печерника¹⁸. Датування копій триває, втім, однозначно виключити, що вони побутували і в окреслений період, не можна.

Долю часточок мощей, відданих з КПЛ, простежували сучасні російські автори¹⁹, які, на відміну від радянських, виявили увагу до розповсюдження часточок як до передання святинь із центру на периферію, побіжно окреслили процедуру.

В. Ткачук²⁰ окреслив місце КПЛ в обігу антимінсних мощових часточок, викликане її адаптацією до нового – неставропігійного – статусу.

Окремо простежували суперечності між представниками Києва та Полоцька за мощі св. прп. Євфросинії Полоцької²¹. Перенесення мощей до рідного міста святої викликало науковий інтерес передусім як наслідок конфлікту інтересів між містами та їх ієрархами та як значуща подія для Полоцька. Тому внутрішні події в КПЛ згадуються принагідно.

Практики з мощами св. Віфлеємського немовляти в Дальніх печерах цікавили дослідників з кінця ХІХ ст.²² Їхні матеріали ґрунтовно підсумувала І. Ігнатенко²³, тож розгляд цього аспекту на сучасному методологічному рівні вже започатковано.

¹⁷ Балакін С. Поховання Павла II Конюскевича в Успенському соборі Києво-Печерської лаври // Лаврський альманах. Києво-Печерська лавра в контексті української історії та культури. Збірник наукових праць. Вип. 19. 2007. С. 5–16.

¹⁸ Крайня О., Курлов В., Пивоваров С. Проблеми атрибуції хреста-релікварія, пов'язаного з ім'ям прп. Марка Печерника // Церква – Наука – Суспільство. Питання взаємодії. П'ятнадцята міжнародна наукова конференція (29 травня – 2 червня 2018 року). К. : НКПЗ, 2018. С. 163–170; Курлов В., Пивоваров С., Крайня О. Металографічне вивчення хрестів-релікваріїв, пов'язаних з ім'ям преподобного Марка Печерника // Могиланські читання. Збірник наукових праць 2018 р. Дослідження сакральних пам'яток України. К., 2018. С. 140–146.

¹⁹ Антонова М., Комова М. «Києво-Печерський патерик» как источник иконографии преподобного священномученика Кукши // Вестник Брянского государственного университета. Вып. 1. 2015. С. 206–208; Сорокина Т. Исчезнувшие святые Петрозаводска. URL : <http://eparhia.karelia.ru/moshi.htm>.

²⁰ Ткачук В. Українські православні антимінси ХVІІ–ХVІІІ ст.: система функціонування та смислове навантаження : Дис. ... к. і. н. 07.00.01. Історія України. К., 2018. С. 119.

²¹ Арлоў У. Вяртаньне сьвятыні // Полацк. 1991. № 4. С. 4–7; Арлоў У. Вяртаньне сьвятыні (Заканчэньне) // Полацк. 1991. № 5. С. 4–5; Куприянов В. К вопросу о перенесении мощей Евфросинии Полоцкой // Тэзісы дакладаў навуковых супрацоўнікаў завадніка па выніках працы (навукова-практычныя канферэнцыі 1989, 1990 гадоў). Полацк : Б/и, 1991. С. 7–8; Лучук Т. Преподобная Евфросиния Полоцкая и Киево-Печерская лавра // Несторівські студії: Євфросинія Полоцька в історії Православ'я. К. : НКПЗ, 2011. С. 74–78; Мысливец Г. Традиция шанования Евфрасинии Полацкай: генезис, развіццё, сучаснасць. Аўтарэферат дыс. ... канд. гіст. навук. 07.00.02. Мінск, 2015. С. 13.

²² Каким святым от каких болезней молиться // Сборник Отделения русского языка и словесности Императорской академии наук. Т. 26. Русские народные картинки / собр. и оп. Д. Ровинский. Кн. 4. Примечания и дополнения. 1881. С. 659; Онацький Є. Неплідність // Українська мала енциклопедія : в 16 кн. Буенос-Айрес : Накладом Адміністрації УАПЦеркви в Аргентині, 1957–1967. Кн. 9: літери НА–ОЛ. 1962. С. 1125–1126; Ящуржинский Хр. Поверья и обрядность родин и хрестин // Киевская старина. 1893. № 7. С. 74.

²³ Ігнатенко І. Жінка та її ненароджені діти: традиційні вірування й уявлення українців про контрацептиви та аборт // Народна культура українців: життєвий цикл людини : історико-етнологічне дослідження у 5 т. К. : Дуліби, 2012. Т. 3: Зрілість: Жіноцтво, жіноча субкультура. 2012. С. 244–257.

Ф. Тітов до 300-ліття династії Романових підготував розвідку про відносини між цим родом і КПЛ. Теми дисертації стосуються згадки про монарші дари до святинь та візити до КПЛ²⁴. Завдяки праці можна з'ясувати, як владна родина впливала на соціальні взаємодії в КПЛ.

Теми стосуються і низка праць про паломництво до святинь Києва в кінці XVIII – на початку ХХ ст.²⁵ У них про насельників КПЛ як про активних учасників взаємодій з відвідувачами майже не згадується, та характеристики останніх дають змогу глибше зрозуміти умови, в яких діяла братія.

На тлі браку наукових розвідок про сприйняття святинь Києва серед його мешканців постала кандидатська дисертація автора²⁶. Роль святинь КПЛ у взаємодіях братії зі сторонніми тут прямо оцінено лише щодо звичаю спускати образ Успіння під час акафісту до богомольців²⁷. Тож вагомим підґрунтям для дослідження теми в обраному ракурсі попередні власні напрацювання не стали.

До деяких аспектів проблеми взаємодій монахів між собою та зі сторонніми щодо шанованих святинь зверталися дослідники різних монастирів, крім КПЛ. Враховуючи специфіку функціонування КПЛ у рамках Синодального православ'я, передусім було опрацьовано праці про обителі Російської імперії з прямими характеристиками послухів при святинях²⁸ і ті, де насельників монастирів розглянуто значною мірою відособлено від відвідувачів²⁹. Важливо, що їх автори аргументовано показали значущість шанованих святинь як для творення образу обителі, поширюваного серед вірян, так і для її внутрішнього життя.

²⁴ Русский царствующий дом Романовых в отношениях его к Киево-Печерской лавре : 1613–1913 гг. / Сост. Ф. Титов. К. : КПЛ, 1913. [352] с. разд. паг., 57 л. ил. : ил.

²⁵ Булкина И. Киев в русской литературе первой трети XIX века: пространство историческое и литературное. Tartu : Tartu Ülikooli Kirjastus, 2010. С. 46–53; Булкина И. «Монах был путеводителем нашим...»: Киев конца XVIII – начала XIX в. глазами путешественников // Путеводитель как семиотический объект : сборник статей. Tartu : Tartu Ülikooli Kirjastus, 2008. С. 240–260; Макаров А. Київське паломництво // Київська старовина. № 5. 2001. С. 47, 49–55; Панченко С. Культуротворчий потенціал релігійного туризму: становлення українського досвіду. вимір : дис.... канд. культурології : 26.00.01. К., 2018. Арк. 116–131; Шульга Я. Паломництво до київських православних святинь у XVIII ст.: соціоантропологічний вимір : дис.... канд. іст. наук : 07.00.01. К., 2015. Арк. 4–199; Worobec Ch. The Long Road to Kiev: Nineteenth-Century Orthodox Pilgrimages // Modern Greek Studies. Yearbook 30/31. 2014/2015. P. 1–13.

²⁶ Кізлова А. Православні Святині Києва у духовному та суспільному житті киян (кінець XVIII – перші десятиліття ХХ ст.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Історія України. Арк. 39–40, 42, 45, 46–51, 54, 62–63, 67, 71–73, 75, 78, 79, 80–81, 83, 85–86, 94–95, 134.

²⁷ Кізлова А. Православні Святині Києва... Арк. 75.

²⁸ Іларіон, митр. (І. Огієнко). – Фортеця Православ'я на Волині – Свята Почаївська Лавра. Вінніпег : ІДВ, 1961. Ч. 6. Святині Почаївської Лаври. URL : <https://tinyurl.com/y8wcsfl7>; Конюченко А. Православное духовенство России : Дисс. ... д-ра ист. наук : 07.00.02. Отечественная история. Челябинск, 2006. Л. 207

²⁹ Балашова Т. Московские монастыри в социо-культурной среде столичного города второй половины XIX – начала XX века: дисс.... кандидата исторических наук : 07.00.00, 07.00.02. М., 2007. Л. 68, 100–107, 187–188; Горбова И. Монастыри Кубани в конце XVIII – начале XX в.. Дисс. ... канд. ист. наук. : 07.00.02. Армавир, 2014. Л. 102, 104–106, 107; Жиров С. История монастырей и монашества Курской епархии во второй половине XIX века. Дисс. ... канд. ист. наук. : 07.00.02. Курск, 2003. Л. 107–112; Зырянов П. Русские монастыри и монашество в XIX – начале XX вв. // Монашество и монастыри в России. XI–XX века: исторические очерки. М. : Наука, 2003. С. 313; Стикина Н. Повседневная жизнь русского православного монастыря во второй половине XIX – первой четверти XX века (на материалах Вологодской епархии). Дисс. ... канд. ист. наук: 07.00.02. 07.00.07. Вологда, 2007. Л. 79–88, 132–133, 135, 168, 173, 183, 189; Шейбак В. Традиции православного паломничества у белорусов Минской губернии в середине XIX – начале XX вв. // Веснік Мазырскага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя І. П. Шамякіна. № 1 (16) / 2007. С. 75–79.

Робота О. Крашеніннікової³⁰ привертає увагу до важливості особи настоятеля в тому, як монастир вводив нові об'єкти шанування в обіг.

Низка науковців³¹ не докладно, але звернули увагу на близько приставлених до шанованих святинь насельників.

Соціальні взаємодії насельників КПЛ, пов'язані з її шанованими святинями, в історіографії розкрито фрагментарно. Множину контекстів, у яких рядова й керівна братія вступала в соціальні взаємодії щодо шанованих ікон, цілих і фрагментованих мощей і речей святих КПЛ реконструйовано не було. Не було встановлено на основі новітніх теоретично-методологічних засад і поза межами атеїстичної ідеології, як шановані святині впливали на взаємодії між насельниками КПЛ; на яких засадах і якими методами братія контактувала зі сторонніми, заінтересованими в цих об'єктах шанування; які були особливості взаємодій насельників КПЛ різних рівнів з тими, хто мав специфічні запити щодо святинь; у яких напрямках і на яких засадах КПЛ обмінювалася святинями. Потребує подальшого поглибленого дослідження на матеріалах КПЛ співвідношення між канонічними нормами православної церкви, приписами Синоду й народними уявленнями про святині.

В підрозділі 1.2 *«Інформаційний потенціал джерельної бази»* визначаються особливості інформаційного потенціалу джерел окресленого періоду для висвітлення теми.

Для систематизації джерел застосовано комбіновану схему з наголосом на мету, спрямованість, призначення пам'яток. Тип джерел за носієм інформації теж ураховано. Тобто джерела поділяються на ті, що містять інформацію про конкретні передумови до взаємодій при святинях або взаємодії при святинях конкретного виду, й ті, в яких висвітлення різних аспектів комбінується.

Про облаштування простору при святинях свідчать справи про ремонти й переобладнання в храмах і коридорах печер; креслення ґратки до гробу св. прп. Феодосія; фото головного іконостаса Успенського собору; проекти оновлення іконостасу; фото келії св. прп. Антонія; обрамлення ніші з мироточивою главою. Про час, коли були можливі взаємодії при шанованих святинях – справи про: те, щоб Успенський собор було відчинено весь день; заборону зачиняти хворих у печерах на ніч; розклад богослужінь, пов'язаних зі святинями; порядок освячення собору; дозвіл заночувати в печерах. Насельникам, приставленим до шанованих святинь, присвячено справи з приписами про гроші за супровід по печерах; зміну послухів. Було залучено й іменні, послужні та формулярні списки, штатний і «кружечний» розклади КПЛ, відомчі списки послушників, анкети братії; особові справи гробових, справи про смерті. Гробові й іконні приставники, провідники мали підкорятися загальним нормам КПЛ, тому залучено інструкції, настанови й правила, видані

³⁰ Крашенинникова О. Синодальные реформы петровского времени и кризис традиционных представлений о святости (часть 2) // *Духовное наследие и культура*. 2016. № 1. С. 53–54.

³¹ Балашова Т. Московские монастыри... М., 2007. Л.; Губарева О. В. Тихвинская икона Божией Матери // *Санкт-Петербургские епархиальные ведомости*. Вып. 7. 07.04.1992. URL : <http://tinyurl.com/gtzyjrp>; Колбасова Т. К иконографии гробового иеромонаха Ростовского Спасо-Яковлевского-Димитриево-Амфилохия: портреты из собрания Ростовского музея // *История и культура Ростовской земли*, 2005. Ростов : Б/и, 2006. С. 95–107; Стикина Н. Повседневная жизнь... Л. 132–133.

керівним чи всім насельникам, насельникам певного відомства; звіти й доповіді про порядок і тишу в церквах КПЛ, хід служб та стягнення за порушення уставу. До джерел, які містять дані про взаємодії братії при шанованих іконах, належать справи про оплату за виготовлення нових чи продаж старих окладів, облаштування шат – в одній зі справ є 2 ескізи; ескіз і пояснення потреби замінити сийво ікони Успіння; квитанція за пожертву до ікони Успіння; справи, присвячені реєстрації й контролюванню дрібних вот; брошури на прославлення ікони Успіння; зображення шанованих ікон на літографіях і фото. Про взаємодії щодо мощей свідчать справи про виготовлення та обіг трун і одягу для мощей у печерах; про окремі дари на мощі печер і Успенського собору; повідомлення про перекладання мощей у нову раку, подане в «Киевские епархиальные ведомости»; справи про непорозуміння, затримки й порушення в реєстрації дарів до святинь; про огляд мощей св. свт. Михаїла; назва дозволу показати руку св. прп. Спиридона; листи Павла Прусського; лаврський і старообрядницький знімки руки св. прп. Спиридона Просфорника; звіти про розкриття мощей та фото про це; предмети мощових облачень і їх фото. Частинок мощей включно з мироточивими главами прямо стосуються друкована схема релікварію, низка діловодних справ про ємності, вироби з тканини й дари; звістка про покров для глави св. р-ап. Володимира у виданні історичного опису КПЛ; оповідь про зцілення водою з хреста св. прп. Марка Печерника; фото, за якими можна оцінити збереженість релікваріїв; труна св. прав. Іуліанії Гольшанської; накладна срібна пластина з раки для глави св. р-ап. Володимира; рака для перста св. пмч. архід. Стефана; релікварій усіх свв. прпп. Печерських з низкою зображень і написів. Взаємодії при гробницях свв. прпп. Антонія та Феодосія, мощах св. прп. Іоанна Багатостраждального віддзеркалились у справах про переобладнання й дари, виготовлення лампади, творах художників, фото урочистої й буденнішої шапок св. прп. Іоанна Багатостраждального, самих шапках. Про збереження і примноження святинь свідчать справа про зведення й руйнування укріплень 1812 р.; справи, заведені через осквернення мощей і газетні публікації про це; справи про початок паломництва до образу Богородиці в с. Байбузах; про невипуск у продаж місяцеслова зі згадками про цю ікону; про підготовку до канонізації Павла Тобольського та фото з його склепу; медальйон з його раки. Серед документів, які нормували розділення мощей у КПЛ, важлива промеморія з Київської духовної дикастерії від 1791 р. Обіг часточок засвідчують списки тих, кому надавали такі святині; справи щодо конкретних надань і зведені справи, де їх реєстрували; скринька з підписаними шухлядами для часточок мощей. У низці справ і повідомлень (зокрема з фото) у пресі розкрито, як і залежно від чого/кого змінювалися плани евакуації цінностей КПЛ (серед яких згадано шановані святині) в разі воєнної загрози Києву; як обговорювали й проводили повернення до Полоцька мощей св. прп. Єфросинії Полоцької; як реагували на прохання віддати мощі св. сщмч. Кукші. У деяких справах КПЛ поєднано інформацію щодо різнорідних взаємодій при святинях. Загалом ці джерела подібні за властивостями до тих, що свідчать про участь братії у взаємодіях щодо часу,

простору та контактів при шанованих святинях конкретного виду. Поєднання інформації про різномірні взаємодії властиве і для описів гробниць у журналах; брошурок-порадників для богомольців; зображень храмових і печерних інтер'єрів. Багато згадок про взаємодії при святинях збереглося у джерелах, створених повністю або переважно незалежно від існування шанованих ікон та реліквій: справах, заведених у КПЛ до приїзду високих осіб чи інших особливих гостей у зіставленні з публікаціями про такі візити в періодиці чи брошурах; справах та публікаціях про порушення порядку неподалік від святинь або про свята чи надзвичайні події; справах про виготовлення церковних речей і ремонти в КПЛ; звітах про діяльність її майстерень; майнових описах; справах, де об'єднано тематично розрізнені документи КПЛ та канцелярії митр. Київського; митрополичих заповітах; реєстрах і протоколах Духовного собору; творах відвідувачів КПЛ; пам'ятках художньої літератури; довідниках про шановані образи Богородиці; місяцесловах і збірках житій святих, Павла Тобольського; статтях у словниках та енциклопедіях ХІХ – початку ХХ ст.; виданих тоді ж працях про видатних вихідців з КПЛ, майно та прибутки православних монастирів Росії, переоблачення й ремонт мощей; путівниках та довідниках про КПЛ, Київ або ширший регіон чи всю країну, як і історичних описах КПЛ, Києва, церков або монастирів, куди потрапили святині або традиції КПЛ, підготованих в окреслений період; творах, спрямованих на полеміку зі старообрядцями та спроби повернути останніх чи інших іновірців до православ'я.

В результаті визначення інформаційного потенціалу кожної групи джерел встановлено: різні відрізки часу з 1786 р. до перших десятиліть ХХ ст. забезпечені джерельною інформацією достатньо рівномірно. Щодо різних відомств КПЛ, то кількість і змістовність згадок про святині кожного корелюються зі значущістю цього підрозділу в структурі обителі. Брак «прямої мови» рядових насельників КПЛ порівняно з адміністративними та ухил лаврської документації в бік взаємодій, пов'язаних з рухом кадрів або майна, конфліктних чи урочистих ситуацій теж рівномірні для всього окресленого періоду й задовільно компенсуються завдяки джерелам з інших груп. Твори відвідувачів або тих, кому відвідувачі розповідали про КПЛ, доповнюють загальну картину характеристикою емоцій як братії, так і богомольців чи туристів (у разі абсолютної унікальності згадок про явисьце, пов'язане з шануванням святинь, вони стали підставою лише для обережних припущень), інших недокументованих взаємодій.

У підрозділі 1.3. *«Теоретично-методологічні основи дослідження»* окреслено значення, в яких у дисертації вживаються визначальні поняття, щодо яких є суттєві різночитання серед науковців; основні принципи дослідження. Визначено, що мету й завдання було поставлено, щоб дотриматися принципів історизму та об'єктивності в неокласичній парадигмі. Таке їх сприйняття переплітається з концепцією Е. Фреймана про 3 шари значення в мікроісторії. З огляду на це пояснено межі вживаного презентизму. Береться до уваги, що шановані святині КПЛ були складовими сакрального простору й підхід до

цього простору А. Івахіва. Пояснено, як використано методи, зазначені у Вступі. Вказано, що автор поділяє позицію В. Вжосека, за якою немає сенсу перевіряти, чи відбувалися чуда, що важливіше верифікувати згадки про те, як сприймали святині в соціумі. Підкреслено, що беруться до уваги нормативні й «фольклорні» прояви православ'я, але уточнення межі між ними не є окремим завданням. Окреслено роль розгляду інформації про час і простір взаємодій при святинях у мінімізації культурного приписування, значення для роботи концепції Б. Латура про необхідність стійкого підґрунтя для соціальних зв'язків; антропологічної теорії мистецтва (М. Мосс і А. Гел); висновку З. Чеканцевої про матеріальні та ідеальні сліди минулого. Пояснено, на яких засадах базуються розділи. Наголошено: аби з'ясувати, чи становили соціальні взаємодії братії щодо шанованих святинь КПЛ систему, перевірялося, чи були їх сукупності притаманні основні риси системи за Л. Мазуром.

В рамках мікроісторичної стратегії, на засадах принципів історизму, об'єктивності, наукового плюралізму та конфесійної безсторонності поєднуються загальнонаукові й спеціальні історичні методи. Це дає змогу створити цілісний методологічний апарат, завдяки якому стає можливо всебічно розглянути й осмислити об'єкт дослідження, розкрити всі завдання роботи та досягти її основної мети, аргументувати висновки.

Другий розділ «Передумови для соціальних взаємодій при святинях» присвячено загальним передумовам і умовам соціальних взаємодій, пов'язаних з шанованими святинями КПЛ.

У підрозділі 2.1 *«Упорядкування простору навколо об'єктів шанування»* реконструюються соціальні взаємодії населеників КПЛ, спрямовані на опорядження простору, передбаченого для соціальних взаємодій, безпосередньо навколо шанованих ікон, мощей святих і їхніх частин.

Розміщення шанованих образів і реліквій в Успенському соборі змінювалось у бік їх усамостійнення й увиразнення серед інших сакральних об'єктів. Однозначно затверджених маршрутів, за якими б спрямовували відвідувачів, не було, що свідчить про достатню гнучкість адміністрації КПЛ. Обладнуючи найближчий простір навколо святинь, у КПЛ намагалися подбати, щоб віряни безперешкодно прикладалися до них у визначений час. У випадку з закритою домовиною вірянам пропонували прикластися до певного символу. Представники КПЛ дбали, щоб при святинях були деталі, котрі могли б не тільки підкреслити внутрішньомонастирське шанування, а й підтвердити наявність жертводавців, а також проінформувати, яка саме ікона перед відвідувачем, хто спочиває в тій чи іншій раці. Це були як пояснювальні тексти, так і зображення, що характерно для всіх відомств КПЛ. Тексти, особливо довгі й докладні, не були достатньо читабельні й зрозумілі для широких кіл богомольців. Заборонений спосіб лікувати божевільних прикуттям до стовпа організовано замовчували. Хранителі дбали про безпеку та збереження самих святинь, зокрема від пошкоджень при контакті вірян з ними. В уживаних для цього заходах убачається передусім прагнення усунути загрози для нормального функціонування соціально-комунікативної системи.

Адміністративні інструкції з облаштування простору при святинях не були дуже докладні: в ситуаціях, не прив'язаних до використання матеріальних цінностей, братія, судячи з досліджених джерел, мала керуватися передусім здоровим глуздом. Виконували такі приписи на рівні, достатньому для збереження загальної стабільності.

У підрозділі 2.2 *«Організація часу для взаємодій»* визначаються основні особливості регулювання часу, придатного для взаємодій братії з особами, заінтересованими в доступі (передусім з інформуванням про побачене) до шанованих чудотворних ікон та реліквій КПЛ.

Ідеалу «повільно, без поспіху» в КПЛ дотримувалися під час богослужінь. Попри сталий час для них Духовний собор і настоятель були відкриті до впливів абстрактної громадської думки та окремих добродійців. За рахунок тривалих служб скорочувався час для задоволення особистих потреб відвідувачів, зокрема не тільки в молитві, а й в інформуванні та орієнтуванні при святинях. До печер намагалися, з одного боку, провести якнайбільше людей з ранку до вечірньої, з іншого, відділяли досить суттєвий відтинок доби після вечірньої лише для перебування в очікуванні «значного» паломника й полуденну перерву. Почесних відвідувачів приймали в будь-який зручний для них час. Звичайним групам провідник усе-таки давав змогу затриматись ненадовго за потреби. В Успенському соборі прямий доступ богомольців до святинь значною мірою залежав від режиму, в якому спускали ікону Успіння. Адже до 1893 р. не було нормою тримати двері відчиненими цілий день. Імовірно, богомольці мали змогу прикладатися до святинь і під час відправ. Соціальний статус богомольця більше впливав на відведений йому час, передусім у печерах. Важливі процедури зі збереження святинь, такі як переоблачення мощей, оптимізували в часі з урахуванням як погоди, так і потоку відвідувачів. Святкові й урочисті дні в КПЛ вирізнялися на тлі буднів формалізованішим розкладом і чіткішим перерозподілом часу при святинях на користь «екстраординарних» відвідувачів. Тривалих перерв у доступі до шанованих святинь намагалися уникати не лише під час масштабних ремонтів і реконструкцій, а й навіть під час епідемій.

У підрозділі 2.3 *«Характеристики контактних насельників, наближених до святинь»* визначаються ключові особливості організації та проявів взаємодій провідників по печерах і насельників, приставлених до шанованих мощей та ікон, з відвідувачами.

Головним очікуванням адміністрації від провідників була їхня здатність без затримок вивести групу з печер (і пристойність). Бажано, не допускаючи, щоб хтось порушив порядок. Підхід до тих, хто не міг це забезпечити, залежав від стану їх здоров'я. Іноді блюстителі печер намагалися полегшити провідникам умови, та послух був виснажливим. Тож немічних до нього допускали вимушено. На рівень освіти увагу звертали менше, ніж на комунікативні навички. Печери пропонували обійти за живою чергою, індивідуально чи зі своєю групою. «Екстраординарних» гостей міг супроводжувати хтось з верхівки КПЛ. Можна припустити паралельні

«пояснювальні», «називні» й молитовні провідницькі коментарі. Серед провідників були ті, хто більше переймався тим, що показати й розповісти, а не тим, як. У КПЛ зберігали й актуалізували пам'ять про чудо Діонісія Щепи. Дозволялося розмовляти з провідником, передусім духовенству. Провідники переймалися безпекою групи, за тих, хто відстав, не відповідали. Контакт з провідником був продуктивніший в «екстраординарних» відвідувачів. На дітей провідники реагували невиражено. «Приставники» до святинь Успенського собору відігравали передусім охоронно-молитовну роль. Керівники КПЛ дбали, щоб послух виконували як слід. Але й доручали його престарілим, немічним, неписьменним. Прагнення обирати благочестивих, дисциплінованих, пристойних приносило результати. Але на активну комунікацію, особливо з освіченими відвідувачами, «приставників» не орієнтували. Можливо, ті щось підказували богомольцям, котрі не могли розібратися, до якої святині підійшли.

У третьому розділі **«Взаємодії щодо різних видів рухомих святинь у межах Лаври»** розглядаються соціальні взаємодії братії щодо святинь, уже визначених на окреслений період як особливо шановані, котрі загалом були рухомі, але утримувались у КПЛ силою традиції.

В підрозділі 3.1. *«Взаємодії щодо шанованих ікон»* реконструюються основні засади, на базі яких насельники взаємодіяли між собою й зі сторонніми щодо ікони Успіння та інших шанованих образів у різних відомствах КПЛ, передусім поза богослужіннями.

Ікона Успіння була головною в КПЛ як для відвідувачів, так і для братії, що закріпили розміщенням і системою взаємодій не лише під час відправ. Усі головні складові її шати були об'єктами уваги адміністрації КПЛ. До планування радикальних змін долучали тільки обраних з братії, решта могла долучитися пожертвами. Нові частини окладу виготовляли, коли попередні втрачали привабливість, не задовольняли запити вірян. Помітна й певна ощадливість КПЛ. Важливими були естетичні якості й майстерність виконання виробів, відгуки сторонніх, «гідність» святині. Для робіт з шатою шукали майстрів і поза Києвом. Зміни доповнювали документообіг КПЛ. У виборі прикрас для ризи враховували статус і рівень заінтересованості жертводавця, естетичні критерії. Поступово складові шати почали сприймати як пам'ятки. Відмову від неї вважали неможливою. Плинні воти розширювали коло адресатів листування, діловодних справ. Взаємодії з вкладниками могли переростати в сталі. «Сяйво» ікони вважали незмінюваним. «Периферійні» чудотворні ікони в КПЛ сприймали ще і як невербальні джерела відомостей про їхній статус. Вирішальну роль у діалозі з відвідувачами відігравала наявність чи відсутність на іконах написів. Наявність усних переказів можна припустити за стабільним надходженням дарів. У спілкуванні насельників з відвідувачами не простежується поділ таких ікон на більш чи менш варті уваги. В цьому контексті образи, крім Успіння, видаються другорядними порівняно з мощами та їх часточками. Можливо, через побоювання, пов'язані зі ставленням Синоду до неперевіраних офіційно святинь.

У підрозділі 3.2. *«Взаємодії щодо цілісних мощей святих»* реконструюється множина контекстів, у яких насельники КПЛ взаємодіяли зі сторонніми щодо ємностей, облачень, показу частин відкритого тіла святих у печерах і в Успенському соборі та особливих дій з ними.

У XIX – на початку XX ст. потреби опоряджувати потужні ємності в КПЛ вистачало, щоб спонукати насельників (від тимчасових послушників при майстернях до настоятеля) до активної комунікації в обителі й поза нею. Обов'язки чітко розподіляли, іноді змінюючи структуру послухів, прагнули до дисципліни. Пошуки сторонніх ресурсів свідчать про високу відповідальність ініціаторів робіт, які шукали баланс між вартістю і якістю (зокрема й виглядом) виробів. Замінювали труни для шанування святих, додавання «благоліпія», донесення певної ідеї, пошуку найкращих матеріалу чи форми. Те, що покрови й одяг на мощах змінюють, КПЛ не приховувала. Втім, щоб запобігти заторам у печерах, потужні покрови піднімали не для всіх. Для братії переоблачення було важливе з погляду збереження святинь, та радше буденне. Певної урочистості набувала тільки зміна покровів у Великий піст. Позачергово одяг чи взуття мощей могли замінити з новою жертвою. Покрови розділяли на святкові й буденні, вибірково реалізовували волю жертводавців. Знання про стан і вигляд тіл не були привілеєм утаємничених насельників. Соборяни й настоятель оглядали мощі за суперечливих обставин. Керівники КПЛ визнавали велику роль відкритих рук мощей у пропаганді православ'я. Але намагались обмежити прямі контакти з ними. «Дисциплінарної таємниці» мощей дотримувались послідовно. Рішення виставити руки святих на постійний огляд було вимушене, та згодом добре оцінене. Виокремлювалися особливими комунікативними традиціями реліквії, які вирізнялися й фізично: мощі дітей; 12 зодчих, покладених без трун.

У підрозділі 3.3 *«Взаємодії щодо частин мощей і речей святих»* реконструюється множина контекстів, у яких насельники КПЛ взаємодіяли між собою та зі сторонніми щодо частин мощей, відкритих для шанування окремо та в складі мощовиків, а також хреста св. прп. Марка Печерника.

Відбулося кілька хвиль усамостійнення часточок мощей або релікваріїв у храмах, розширення їх кола в пустинях. Взаємодії щодо ємностей для часточок складалися подібно, як при раках з мощами щодо кола залучених, пошуку коштів, матеріалів і виконавців, оцінювання. Висловлення подяки за жертву перепліталось з намаганням скеровувати задум добродійця. Спілкування щодо потужних ємностей намагалися витримати в звичних рамках. Відповідальні міркували, як облаштувати місце спокою угодників, навіть, коли вже доручили це виробнику. Єдиної для КПЛ концепції щодо ємностей для глав не було. Помітність часточки назовні не була головною. Посуд з-під глав, можливо, потрапив до Варязьких печер як неосквернених. Глава, при якій мирували, найбільше приваблювала вкладників. У її облаштуванні, частково наближеному до потужного, були зацікавлені й у КПЛ. Тенденції щодо покровів на мощовики такі, як і для потужних. Заміну покрову могли наповнити політичним змістом. Досить довго побутовало й миркування в Ближніх печерах. Як і в

Дальніх, коло виконавців залежало від кількості відвідувачів, кадрової ситуації в КПЛ і частково – статусу відвідувачів. Через регулярне помазання миром сторонніх і популяризацію відомостей про досліди з миром хранителі намагалися задовольнити потребу вірян у контакті з главами й засвідчити постійне мироточіння. Звичай «держать младенчика» активізував ієромонахів та ієродияконів при печерах, додаючи їй прибутку. Хрест св. прп. Марка Печерника був важливим як з символічного, так і з дисциплінарного погляду.

У четвертому розділі «Взаємодії, які стосувалися змін у колі святинь Лаври» досліджено взаємодії щодо того, як у КПЛ підтримували та примножували коло святинь, на яких підставах надавали їх назовні (тимчасово чи назавжди). Шановані об'єкти, закріплені нерухомо, включено до цієї частини, адже братія не мала враховувати можливість їх відчуження.

У підрозділі 4.1 *«Взаємодії щодо нерухомо закріплених об'єктів шанування»* визначаються особливості соціальних взаємодій, до яких долучалися насельники КПЛ щодо доступу до гробів свв. прпп. Антонія і Феодосія, затворів, мощей св. прп. Іоанна Багатостраждального, їх опорядження, формування при них специфічних практик.

Поки Успенський собор був закритий, запити прочан мав задовольняти кенотаф св. прп. Феодосія в печерах. Оформлення гробу в соборі ясно вказувало, чиї там мощі шанують. В його поліпшенні вирішальними були монахи КПЛ і їхні родичі, залучали майстрів і постачальників не лише з Києва, будь-коли. Подані покрови фіксували, на їх вигляд впливали. Гробові були подібні до решти. До гробу св. прп. Феодосія виявляли особливі почуття насельники КПЛ. Гроби свв. прпп. Антонія та Феодосія у печерах, оформлені, як для відкритих мощей, з келіями й церквами – центральні святині печер. Після «подвоєння» могили св. прп. Феодосія основною стала соборна. Провідники зважували, які відомості поширювати, які – ні. Хресні ходи, переоблачення з мощами свв. прпп. Антонія та Феодосія були неможливі. Про затворників прагнули пояснити докладніше, ніж про відомих на ім'я угодників, виділяли затвори на тлі стін. Тож у КПЛ урахували, що ці святині менш зрозумілі. Можливо, за допомогою демонстрації вмісту затворів запобігали недовірі богомольців. Провідники по печерах та, ймовірно, інші насельники частково поділяли народні вірування, пов'язані з тілом святого та його речами. Адміністрація не запобігала цьому. Саме тіло визнавали справжнім пам'ятником благочестя, важливим символом. Керівники КПЛ робили все від них залежне, аби розвивати шанування святині. Опора для цих мощей була радше наочністю для пропаганди благочестя серед неосвічених чи малоосвічених і своєрідним пам'ятником для достатньо підготовлених.

У підрозділі 4.2 *«Збереження та примноження шанованих святинь»* визначаються особливості заходів, які рядові й керівні насельники КПЛ уживали для охорони шанованих мощей та ікон від умисних дій, котрі могли б загрожувати святиням чи їх найближчому оточенню, а також особливості кампаній для розширення кола святинь.

Вплив оборонного будівництва над печерами на святині пильно контролював настоятель митр. Серапіон. Він регулярно перевіряв, що відбувається, довіряв соборянам і достатньо високо оцінював їхню здатність фіксувати й аналізувати побачене. Залучити якнайбільше довірених осіб він мав передусім тому, що проблема була далеко не єдина, яку мав вирішувати. В підсумку КПЛ зупинила будівництво. В печерах провідники діяли, виходячи з установки на те, що спробам без благословення торкатися мощей чи навіть верхніх покровів у трунах слід перешкоджати. Можливість не жертвувати собою за явної агресивності чи озброєності порушника використовували не всі провідники. Адміністрація КПЛ реалістично оцінювала можливості тих, кого призначала охороняти святині в умовах печер. У значно відкритішому Успенському соборі суттєві порушення порядку сприймали як надзвичайніші, ніж у підземеллі. Загалом КПЛ була готова до співпраці з державними органами правопорядку, але за спробами відпускати дрібних зловмисників, залишати долю винних «на волю Божу» помітно, що на цей рівень намагалися виходити в найкричущіших випадках. Настоятель КПЛ і соборні старці були заінтересовані, щоб нові святині – Байбузьку ікону Богородиці й тіло Павла Тобольського – визнали в Синоді. Провал першої кампанії спричинили прорахунки самих відповідальних осіб, другої – несприятлива загальнополітична ситуація. Такі підсумки видаються природними, враховуючи ситуацію в інших храмах держави, але потребують окремого дослідження.

У підрозділі 4.3 *«Надання шанованих святинь за межі Лаври»* визначається, на яких основних засадах КПЛ видавала назовні (назавжди чи тимчасово) часточки належних їй чи насельникам цілі чи подрібнені мощі, якими доказами користувалися сторони.

Надання стороннім часточок мощей (як цілих, так і фрагментованих) у КПЛ не вважали самоціллю, розважливо розповсюджуючи реліквії. Матеріальні обов'язки при переданні розподіляли досить гнучко. КПЛ була заінтересована в тому, щоб часточки її мощей сприймали як виняткове благословення й неоціненний дар, сприяла утвердженню такої думки, поділяючи її. Вручення, ймовірно, відпрацювали досконало. Миро з глав до межі ХІХ–ХХ ст. розповсюджували дуже обмежено. Не знайдено згадок, що з КПЛ виходив посуд з-під глав, хоч надання речей від мощей та ікон викликало тільки організаційно-діловодні клопоти. Евакуацію святинь навіть після внесення їх у плани не вважали прийнятною через: Божу волю, можливість сховати мощі й ікони в печерах, побоювання пересудів чи нещастя під час транспортування. Офіційна позиція КПЛ полягала в тому, що потрібно зберегти там усі її святині, з ключовим і незмінним посиленням на Божий промисел, історію, інтереси богомольців. Претензії на цілі мощі вважалися проявами гордині. Позиція залишалася незмінною навіть тоді, коли мощі св. прп. Єфросинії вивезли з Києва. Нові докази на свою користь КПЛ шукала радше у відповідь на докази Полоцька, ймовірно, тому, що її представники були переконані в праві на святиню. Адміністрація КПЛ діяльно сприяла гідному прощанню зі мощами, підтримувала порядок і безпеку на церемоніях,

але уникала закликів поради разом з полочанами. В цілому обитель віддала честь святій, але не висловила повної згоди з тим, що відбувалося. Позиція рядової братії потребує додаткового дослідження.

ВИСНОВКИ

Основні результати дослідження викладено у висновках, які зводяться до таких положень.

Множину контекстів, у яких насельники КПЛ різних рівнів вступали в соціальні взаємодії, пов'язані з її шанованими іконами, а також мощами в усіх формах та речами й закритими гробницями святих, в історіографії не реконструювали.

При цьому джерельна база щодо соціальних взаємодій братії при шанованих святинях КПЛ достатньо репрезентативна, щоб розкрити проблему, адже шляхом комплексного дослідження наявних словесних, зображальних і речових джерел можна реконструювати множину контекстів, у яких братія КПЛ вступала у відповідні соціальні взаємодії. Зробити це можливо лише через наукову інтерпретацію відкритих висловлювань, результатів і проявів практичної діяльності насельників, адже повідомлення саме про особливості взаємодій між ними чи ними та сторонніми майже ніколи не було головною метою укладачів джерел. Утім, автори, котрі залишили згадки про відвідування КПЛ, значно краще були освічені й підготовлені за основну масу богомольців, тому судити про реакції та враження «мовчазної більшості» за такими творами можна лише дуже обмежено, як і про усну традицію, пов'язану з досліджуваними іконами. У результаті віднайдення та введення в науковий обіг нових джерел загальні висновки можуть бути скориговані в подальшому.

Для дослідження соціальних взаємодій братії КПЛ при її шанованих святинях можна застосувати мікроісторичну стратегію та систему загальнонаукових і спеціальних історичних методів.

Щодо впливу шанованих святинь на взаємодії між братією обителі, то до розміщення чудотворних ікон, цілих і фрагментованих мощей святих, речей угодників у просторі храмів чи печерних коридорів, опорядження цих об'єктів шанування, їхньої охорони чи надання за межі обителі найтісніше долучалися ті представники адміністрації, які безпосередньо відповідали за святині, під загальним наглядом намісника та з благословення священноархімандрита – митр. Київського. В таких взаємодіях, принаймні за тим, як їх оформлювали письмово, помітне прагнення дотримуватися внутрішньомонастирської дисципліни та чернечого послуху, оформлене в діловодні документи за нормами свого періоду. Найбільш наближених до святинь відповідальних з рядових насельників (гробові та іконні приставники, провідники в печерах) добирали з урахуванням передусім того, наскільки вони зможуть виконати конкретні послухи, навіть попри їхні вади здоров'я чи брак освіти. Проблеми з їхньою поведінкою відстежували (благочинний, еклезіарх, блюстителі, часом намісник), однак видається, що через залюдненість КПЛ та значне власне навантаження покладалися при цьому радше не на власні спостереження, а на

скарги відвідувачів чи інших насельників. Згадані відповідальні особи загалом виконували свої послухи в межах норми, проте можна припустити, що вони перевищували повноваження. Призначення до догляду за святинями певної визначеної кількості насельників було радше не наданням привілеїв, а одним з виявів розподілу монастирських обов'язків. Решта братії долучалася передусім грошовими внесками, а також роботою в межах послуху. На те, чи вийдуть за межі КПЛ часточки мощей або тим паче цілі тіла, рядові насельники не впливали. Проте саме їхніми інтересами загалом соборні старці на чолі з намісником і священноархімандритом пояснювали позицію обителі в дискусіях щодо вилучення звідти святинь. Показово, що евакуювати за потреби братію передбачалося в менш сприятливих умовах, ніж образи та реліквії. Шановані святині, передусім чудотворна ікона Успіння, продумано використовувалися для духовної консолідації братії або її частини, пов'язані з цим звичаї слугували аргументами під час спроби змінити звичні порядки.

Інтереси відвідувачів при святинях починали враховувати ще до того, як ці люди потрапляли в КПЛ, облаштовуючи доступ до святинь та речове середовище навколо них, беручи до уваги рівень залюдненості обителі під час супроводу в печерах, відкриваючи можливості замовляти при святинях відправи. Втім, у безпосередньому спілкуванні увиразнювалися не лише прагнення надати всім змогу задовольнити молитовні, інформаційні та безпекові потреби, а й певна «деперсоналізація» натовпу, котрий більш чи менш щільно заповнював навколишній простір. У цілому цей натовп сприймався як невибагливий до інформування про суть усього, що відбувається навколо, здатний за короткі миті, відведени на тісний контакт з іконою чи реліквією, сповнитися щастям від того, якої благодаті сподобився, що переважало б над усіма іншими почуттями. «Приставники» та провідники, не маючи чітко вивірених і затверджених інструкцій про те, що саме слід розповідати звичайним, стихійно сформованим групам відвідувачів, могли не лише дозволяти комусь з групи (частіше духовній особі) втручатися з коментарями й відповідати на чийсь запитання, а й безборонно переповідати цілком народні перекази про святині. Часом вони робили це навіть у розрізі з офіційною позицією Духовного собору.

Втім, натовп не вважався повністю безпечним для святинь через можливість, що в ньому виявиться зловмисник – від кишенькового злодія до святотатця. Різке, навіть грубе, поводження братії з порушниками порядку при святинях могло бути викликане почуттям відповідальності не лише за цілісність останніх, а й за недоторканність пожертв, покладених при них, а також за можливе поширення несприятливих для обителі чуток про побачене чи виявлене на дотик під покривами мощей у печерах. Того, що часом цей натовп поглинав неправославних чи навіть атеїстів, осіб з різними формами інвалідності, тих, хто не розумів російської, морально невідповідних дітей і підлітків тощо, братія цілеспрямовано не відстежувала. Простір при святинях, куди могли входити відвідувачі, не був чітко поділений на зони для богомольців та для тих, хто прийшов лише з цікавості, для дорослих та дітей,

для жінок та чоловіків. Просторові можливості відвідувачів, котрі мали духовний сан, були ширшими за рахунок того, що їх вільно пускали до вівтарів, зокрема в печерних церквах.

Натомість розгалуженими та гнучкими були взаємодії з тими, хто мав особливі запити щодо святинь. Не кажучи вже про осіб з імператорського дому та православних ієрархів, під час прийому котрих призупинялося звичне життя обителі загалом, на загальному тлі відвідувачів виділялись «екстраординарні», ті, для кого в КПЛ добирали зручніший маршрут, час для ознайомлення з шанованими об'єктами, кому надавали краще підготовленого провідника, розповідали та показували більше деталей. Цих «екстраординарних» незалежно від їхнього суспільного статусу та статі об'єднувало те, що вони самі заявили про свої особливі потреби та попросили дозволу на те, щоб виокремитися серед натовпу. Залежно від того, до кого по такий дозвіл ішли чи надсилали лист, отримані преференції були більш чи менш суттєвими. Так, якщо від провідника, який чергував при печерах у «час для екстраординарних відвідувачів», можна було добитися хіба що розміренішого в часі, комфортнішого для дихання та, можливо, насиченішого розповідями про угодників відвідування підземель, то хтось з соборних старців, намісник міг подбати також про показ відкритих частин мощей, про позачерговий спуск ікони Успіння, про надання добре навченого гіда не лише по КПЛ, а й по Києву, безкоштовного притулку при КПЛ для повноціннішого вшанування її святинь. Хтось з ієромонахів міг відправити службу, під час якої подружжя тримало б на руках ковчежець з часточкою мощей св. Віфлеємського немовляти, а звичайний провідник – дозволити просто постояти з названим релікварієм у печерах поза відправою.

Для лаврських насельників було нормальним не приділяти, навіть у рамках досить однорідної групи святинь, рівну увагу різним шанованим об'єктам, що впливало й на інформування про ці об'єкти як «ординарних», так і «екстраординарних» відвідувачів. Протягом усього періоду спостерігається специфічне фокусування їхньої уваги навколо ікони Успіння, гробниць свв. прпп. Антонія і Феодосія Печерських, мощей свв. прпп. Нестора Літописця, Спиридона Просфорника, мч. Іоанна Немовляти, 12 братів-будівничих, ковчежця св. Віфлеємського немовляти, хреста свв. прп. Марка Печерника, мироточивої глави, відкритої для помазання.

Щодо тих, хто відчував потребу зробити на користь лаврських ікон чи реліквій пожертву, було передбачено можливості зробити це як особисто, так і дистанційно, як у грошовій, так і в матеріальній формі. Важливо, що в обителі намагалися враховувати побажання вкладників, крім таких, котрі було відверто неможливо виконати навіть частково. Намагання залишити при святинях найкоштовніші дари відповідає баченню таких жертв як свідчень шанованості образів чи реліквій. Утім, імовірність заміни тих чи інших елементів у речовому середовищі святинь залежала не тільки від їх стану, а й від того, чи (коли) з'явиться наступний жертводавець. Доброчинцям, як регулярним, так і одноразовим, віддячували не лише поминанням «о здоров'ї»

та «о упокоєнні», а й освяченими іконками, клаптиками чи частинами мощових облачень, лаврськими виданнями. На відміну від дрібних приносів, існували дари, вигляд і матеріал яких докладно узгоджували з донаторами: іконні оклади, релікварії, раки, шнури для руху ікони Успіння. Облачення для мощей займає проміжну позицію – воно могло надходити як стихійно, так і після належних переговорів. Соборні старці намагалися проконтролювати якнайбільше деталей у формі та якості тих речей, які, на їхню думку, мали потрапити в сакральний простір надовго, стати в ньому помітними для широкого загалу. За тим, що адміністрація обителі прискіпливо узгоджувала найдрібніші деталі у вигляді окладів, гробниць та балдахинів над ними, можна відзначити, що ці вироби були для неї не тільки матеріальними цінностями, а й важливими візуальними носіями інформації, спрямованої на богомольців. Останні щонайменше не мали відчутти при спогляданні таких речей нічого, що шокувало б, відвернуло б від КПЛ, зіпсувало її репутацію, призвело б до поширення пліток. У випадку з надгробком К. Острозького, який сховали за релікварієм та іконою, це призвело до конфлікту інтересів з високоосвіченою меншістю сторонніх.

Суттєвою частиною зовнішніх взаємодій братії щодо святинь є контакти з найманими майстрами, передусім ювелірами та столярами, фабрикантами, на підприємствах котрих виготовляли нові оклади чи гробниці, а також купцями – постачальниками матеріалів, необхідних для облаштування навколо шанованих святинь, різними чинами київської поліції під час розслідування злочинів при цих святинях. Таке спілкування відоме лише в тій частині, яку зафіксували письмово, і, судячи зі збережених справ, воно відбувалося в межах чинного правового поля, з урахуванням заведених норм суспільної субординації. У випадку з виробниками та постачальниками товарів простежується прагнення як використати на користь обителі суто професійну конкуренцію в їхньому середовищі, так і стимулювання найкращих не лише матеріальною оплатою, наданням свідоцтв про високу якість роботи та створенням зручних умов, а й благословеннями, зокрема з наданням ікон, і молитовним згадуванням. За зверненнями в поліцію лише в разі особливо тяжких правопорушень при святинях можна припустити, що розголос, який супроводжував подібні розслідування, керівництво обителі вважало небезпечнішим за самі негідні вчинки окремих відвідувачів.

За ходом кампаній для введення до офіційно затвердженого кола нових шанованих святинь можна визначити, що настоятель, а також намісник та інші соборні старці КПЛ поділяли народні вірування в чуда й були готові захищати ці переконання. Вони намагалися розв'язати всі проблеми в рамках чинного правового поля Російської імперії, що, втім, не виключало сподівань на поблажливе ставлення Синоду, членом якого був священноархімандрит обителі як митр. Київський. У випадку з тілом Павла Тобольського представники КПЛ прагнули знайти загальноприйнятний баланс між традиційними релігійними віруваннями й синодальними приписами, тоді як ситуацію з Байбузькою іконою можна інтерпретувати як спробу скоротити або прискорити офіційну

процедуру за рахунок послаблення контролю над тим, чи дотримано всіх правил.

КПЛ надавала часточки належних їй мощей у будь-який регіон православного світу, якщо це благословляв священноархіандрит. Поодинокі відмови тим, хто просив святиню для відкритого шанування свідчать про те, що розлогі пояснювальні частини в письмових клопотаннях про таку милість з деталізацією скрутних умов, у яких той чи інший храм перебував через велику кількість іновірців навколо, через віддаленість від великих духовних центрів, свої новизну та незвичність для богомольців тощо були радше своєрідною даниною етикету. Тим паче, прохачам, котрі звернулися до КПЛ, минаючи свого єпархіального архієрея, спочатку саме радили звернутися до нього, а не відповідали, що їхнє бажання неможливо задовольнити. Втім, до благословення часточками мощей підходили розважливо, якщо святиня на новому місці чи дорогою могла опинитися під загрозою, якщо прохання було повторним після вже успішного, навіть, якщо прохачі були готові заплатити за ємність для реліквії. В такому разі бажання швидкої вигоди за всяку ціну, на якому наголошували радянські дослідники, на нашу думку, поступалося оцінюванню віддалених наслідків дарування. Надання дрібних мощових фрагментів приватним особам обмежувалося протягом окресленого періоду аж до заборони. Необхідність вилучити за межі КПЛ цілісні мощі в підсумку виключили навіть для тимчасової евакуації. Випадок зі св. прп. Євфросинією Полоцькою в КПЛ сприйняли як свою поразку й більше не допустили подібного.

Загалом рішення під час соціальних взаємодій при святинях ухвалювали, достатньо гнучко враховуючи як потребу гідно поводитися з сакральними цінностями, так і практичні інтереси обителі. Для цього доводилося застосовувати знання не лише про канонічно-богословські основи порядкування в святому місці, а й про актуальну економічну та соціально-політичну ситуацію, не лише пастирські, а й організаторські здібності, вміння переконувати, домовлятися, навіть гідно поступатися. Пошана братії до святинь, імовірно, підвищувала рівень відповідальності. Проте попри елементи «перевірки віри на міцність» доступність як фізичного, так і морального комфорту під час взаємодій при шанованих святинях не виключалася не тільки для сторонніх, а й для тих, хто проходив у КПЛ монастирські випробування різних рівнів, особливо для фізично немічних насельників. За рахунок цього соціальним взаємодіям братії при шанованих святинях були притаманні самоорганізація, мінливість, а також цілісність, яка надавала цим контактам унікальності на тлі довкілля, а також стійкість у значенні здатності взаємодіяти з навколишнім середовищем без втрати цілісності.

У таких взаємодіях простежується кілька рівнів упорядкованості (за відомствами КПЛ з урахуванням неповної уніфікації традицій, за видами святинь, за рівнем матеріальних внесків, за спрямованістю назовні чи всередину обителі, за прив'язкою до конкретного часу, за змістовим наповненням послухів), а отже вони були ієрархічні. Структурність взаємодій

впливає з відносно стійких зв'язків між цими рівнями, адже нерідко їх стабільність або й загалом існування забезпечували чи принаймні контролювали ті самі особи.

Можливості визначити здатність досліджуваних взаємодій до подільності, тобто здатності розпадатися на нові системи, не дали самі умови існування КПЛ в окреслений у роботі період (втім, звичай спускати шанований образ до вірян з-над царських врат запозичили з КПЛ до храмів у різних населених пунктах, що можна вважати непрямую ознакою саме подільності). Перевірка їх на функціональність у значенні здатності змінюватися без зовнішньої підтримки потребує додаткового дослідження з визначенням чітких критеріїв того, що саме для їх учасників було зовнішньою підтримкою. Частково на користь такої здатності може свідчити збереження частини традиційних взаємодій при святинях після ліквідації Духовного собору в умовах, коли залишки братії опинилися під тиском радянської влади, а святині почали переходити під контроль «ВМГ».

Взаємодії братії між собою та зі сторонніми щодо святинь різних видів мали свої особливості, але поєднувались у новій якості, коли потрібно було контактувати щодо різних або всіх об'єктів шанування одночасно, що вказує на емерджентність цих зв'язків.

Таким чином, соціальні взаємодії братії при святинях КПЛ у 1786 р. – перших десятиліттях ХХ ст. попри окремі непорозуміння та ускладнення в переданні досвіду наступним «поколінням» братії становили цілісну систему.

Перспективними можуть стати поглиблене мікроісторичне дослідження фінансової діяльності КПЛ та грошових пожертв до шанованих святинь на цьому тлі, порівняння соціальних взаємодій при шанованих образах та реліквіях у КПЛ та в інших чоловічих і жіночих обителях різних рівнів, простеження традицій, котрі виникли на місцях навколо наданих з обителі часточок мощей або ікон з їх вкладенням.

Окремої уваги науковців (продуктивною видається співпраця істориків з мистецтвознавцями) варте тиражування для церковних, корпоративних та приватних потреб більш чи менш точних списків/копій образа Успіння, зокрема створених у міру чудотворного, що важливо для того, аби поглибити розуміння як соціальних взаємодій при лаврських святинях, так і місцевої специфіки шанування Києво-Печерської ікони Успіння в різних регіонах. Те саме стосується й інших шанованих ікон КПЛ.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Одноосібна монографія

1. Кізлова А. А. Усамітнення в натовпі: братія Києво-Печерської Успенської лаври в соціальних взаємодіях при шанованих святинях обителі. К. : Гранмна, 2019. 560 с. (35 д. а.).

Рецензія:

Преловська І. М. Рецензія на книгу: Кізлова А. А. Усамітнення в натовпі: соціальні взаємодії братії при шанованих святинях Києво-Печерської Успенської лаври (1786 р. – перші десятиліття ХХ ст.). Монографія. К.: ПП «Фірма «Трансна»», 2019. 560 с.: іл. // Гілея. Науковий вісник. Вип. 145 (№ 6). Ч. 1. Історичні науки. С. 215–216.

Статті у фахових виданнях України та зарубіжних країн:

2. Кізлова А. А. «Периферийные» чудотворные иконы Киево-Печерской лавры (конец XVIII – начало XX вв.): социальный аспект // Журнал Белорусского государственного университета. История. 2018. № 1. С. 33–40.

3. Кізлова А. А. Скрытые, но чтимые: затворы, останки безымянных святых, закрытые гробы в Киево-Печерской Успенской лавре (конец XVIII – начало XX вв.) // Списание «Епохи». Велико Търново, 2018. Т. 26. Брой 1. С. 112–122.

4. Кізлова А. А. Взаємодія братії з богомольцями у Києво-Печерській Успенській лаврі (кінець XVIII – початок ХХ ст.) // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: історія. 2016. Вип. 2. Ч. 2. С. 114–122.

5. Кізлова А. А. Доступ до відкритого тіла святих у Києво-Печерській Успенській лаврі (кінець XVIII – початок ХХ ст.) // Наукові записки з української історії: зб. наук. ст. Переяслав-Хмельницький, 2017. Вип. 41. С. 8–19.

6. Кізлова А. А. Надання часточок мощей за межі Києво-Печерської Успенської лаври (кінець XVIII – перші десятиліття ХХ ст.) // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: історичні науки. Вип. 10. Присвячено 100-річчю Української революції 1917–1921 рр. 2017. С. 124–135.

7. Кізлова А. А. Речове середовище київських православних святинь у кінці XVIII – перших десятиліттях ХХ ст. // Сторінки історії. Збірник наукових праць. Вип. 33. К. : НТУУ «КПІ», 2012. С. 32–44.

8. Кізлова А. А. Соціальні взаємодії братії при гробниці св. прп. Феодосія в Успенському соборі Києво-Печерської лаври (кінець XVIII – початок ХХ ст.) // Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія. Вип. 40. 2017. С. 78–100.

9. Кізлова А. А. Соціальні взаємодії навколо печерних святинь Києво-Печерської Успенської лаври за творами подорожніх кінця XVIII – початку ХХ ст. з Російської імперії // Rocznik Bołchowitowski 2015/2016; Болховітіновський щорічник 2015/2016. Poznań – Kijów, 2017. С. 205–219.

10. Кізлова А. А. Тіло св. прп. Іоанна Багатостраждального в соціальних взаємодіях братії Києво-Печерської Успенської лаври (кінець XVIII – перші

десятиліття XX ст.) // Історична пам'ять. Науковий журнал. № 1 (38). 2018. С. 51–61.

Статті у фахових виданнях України та зарубіжних країн, включених до міжнародних наукометричних баз:

11. Кізлова А. А. Братія Києво-Печерської Успенської лаври в соціальних взаємодіях навколо поховань св. препод. Антонія і Феодосія в печерах (кінець XVIII – початок XX ст.) // Гілея: науковий вісник. 2016. Вип. 113. С. 11–15. («Index Copernicus»).

12. Кізлова А. А. «Великоцерковні приставники» в комунікації з відвідувачами Києво-Печерської Успенської лаври (кінець XVIII – перші десятиліття XX ст.) // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. Вінниця, 2017. Вип. XXV. С. 47–52. («Index Copernicus»).

13. Кізлова А. А. Діти в соціальних взаємодіях населеників Києво-Печерської Успенської лаври при її святинях (кінець XVIII – початок XX ст.) // Грані. Науково-теоретичний альманах. Дніпро, 2017. Т. 20. № 4 (144). С. 58–68. («Index Copernicus»).

14. Кізлова А. А. Ємності для мощей у комунікації навколо святинь Києво-Печерської лаври (XIX – початок XX ст.) // Емінак. Науковий щоквартальник. № 3 (15). Т. 3. 2016. С. 23–29. («Index Copernicus»).

15. Кізлова А. А. Зображення печерних святинь XIX – початку XX ст. як джерело з історії соціальних взаємодій у Києво-Печерській Успенській лаврі // Текст і образ. Актуальні проблеми історії мистецтва. К., 2017. Вип. 2. С. 65–82. (Електронне фахове видання, «Index Copernicus»).

16. Кізлова А. Комфортність комунікації навколо Києво-Лаврських святинь (XIX – початок XX ст.) // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. К., 2017. Вип. 1 (132). С. 19–23. («Index Copernicus»).

17. Кізлова А. А. Мироточиві глави в системі печерних святинь Києво-Печерської лаври (кінець XVIII – початок XX ст.) // Сторінки історії. Збірник наукових праць. Вип. 42. К. : НТУУ «КПІ», 2016. С. 39–54 (Web of Science Core Collection – ESCI).

18. Кізлова А. А. Облаштування простору навколо мощей святих у печерах Києво-Печерської лаври як спосіб комунікації з богомольцями (кінець XVIII – перші десятиліття XX ст.) // Сторінки історії. Збірник наукових праць. Вип. 39. К. : НТУУ «КПІ», 2015. С. 5–19. (Web of Science Core Collection – ESCI).

19. Кізлова А. А. Практичні заходи навколо мощей святих у печерах Києво-Печерської лаври, спрямовані на комунікацію з богомольцями (кінець XVIII – перші десятиліття XX ст.) // Сторінки історії. Збірник наукових праць. Вип. 40. К. : НТУУ «КПІ», 2015. С. 14–24. (Web of Science Core Collection – ESCI).

20. Кізлова А. А. Соціальні взаємодії братії при святинях Китаївської та Голосіївської пустиней (кінець XVIII – початок XX ст.) // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2018. Вип. 51. С. 265–271. («Index Copernicus»).

21. Кізлова А. А. Соціальні взаємодії населеньків Києво-Печерської Успенської лаври щодо переоблачення мощей святих і заміни їх покровів (кінець XVIII – початок XX ст.) // Історичний архів. Наукові студії: збірник наукових праць. Миколаїв, 2017. Вип. 18. С. 12–24. («Index Copernicus»).

22. Кізлова А. А. Шати в соціальних взаємодіях навколо Києво-Печерської ікони Успіння Богородиці (кінець XVIII ст. – 1922 р.) // Сторінки історії: збірник наукових праць. 2017. Вип. 44. С. 19–41. (Web of Science Core Collection. ESCI).

23. Kizlova A. A. Accompaniment of the Visitors in the Caves of Kyiv Dormition Caves Lavra (Late 18th – Early 20th Cent.) // Східноєвропейський історичний вісник. 2018. Вип. 8. С. 18–29. (Web of Science Core Collection. ESCI).

24. Kizlova A. The Dormition Cathedral of Kyiv Pechersk Lavra within Holy Kyiv (Late 18th – Early 20th Ct.) // University of Bucharest Review: Literary and Cultural Studies. 2016. Vol. VI. №. 1 (new series). Cultural Representations of the City. P. 54–69. (SCOPUS).

Публікації, що додатково віддзеркалюють результати дослідження та його апробацію

25. Кизлова А. А. Аргументы адносна перанясення мошчаў св. Ефрасінні Полацкай у Полацк // Европа. Актуальные проблемы этнокультуры: материалы IV Междунар. научн.-теорет. конф., г. Минск, 22 апр. 2013 г. Минск : БГПУ, 2013. С. 237–238.

26. Кизлова А. А. Киево-Печерская лавра в свято-евфросиньевских торжествах 1910 г. на территории Киева // «Știință, educație, cultură», conferința științifico-practică internațională = Наука, образование, культура: Международная научно-практическая конференция, посвященная 26-ой годовщине Комратского государственного университета (Комрат, 10 февраля 2017 года): сборник тезисов: [în 2 vol.]. Т. 2. Комрат : А & V Poligraf, 2017. С. 150–152.

27. Кизлова А. А. Попытки верующих вернуть почитаемые святыни из Киева в родные места (XIX – начало XX вв.) // Традиционные общества. Неизвестное прошлое: материалы X междунар. науч.-практ. конф., 21–22 апреля 2014 г. Челябинск : ПИРС, 2014. С. 163–168.

28. Кизлова А. А. Реакция проводников по пещерам Киево-Печерской Успенской лавры на прикосновения к мощам (XIX – начало XX вв.) // «Știință, educație, cultură», conferința științifico-practică internațională (2; 2018; Chișinău). Conferința științifico-practică internațională «Știință, educație, cultură» = Международная научно-практическая конференция «Наука, образование, культура»: Посвященная 27-ой годовщине Комратского государственного

университета: Сборник статей: [ed. a 2-a: in 2 vol.]. Т. 2. Комрат : КГУ, 2018. С. 164–169.

29. Кізлова А. А. Байбузька ікона Богородиці в соціальних взаємодіях братії Києво-Печерської Успенської лаври // Четверті Череванівські наукові читання: зб. наук. ст. за матеріалами Всеукраїнської наукової конференції (з міжнародною участю) (до 100-річчя з часу створення історико-філологічного факультету в Полтаві). Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2018. С. 192–197.

30. Кізлова А. А. Джерела, присвячені шанованим іконам Києво-Печерської Успенської лаври, та їх потенціал для дослідження соціальних взаємодій братії // Могилянські читання. Збірник наукових праць 2018 р. Дослідження сакральних пам'яток України. К., 2018. С. 56–60.

31. Кізлова А. А. Облачення мощів у Києво-Печерській лаврі як прояв комунікації навколо печерних святинь (XIX – початок XX ст.) // Materialy XI mezinarodni vedecko-prakticka konference «Veda a technologie: krok do budoucnosti – 2015». Dil. 7. Praha : Education and Science, 2015. S. 38–44.

32. Кізлова А. А. Офіційна позиція Києво-Печерської лаври щодо перенесення мощей св. Єфросинії Полоцької // Могилянські читання. Збірник наукових праць 2011 р. Християнські реліквії: вивчення, збереження, експонування. К., 2012. С. 49–53.

33. Кізлова А. А. Передання гробниці св. прп. Феодора Острозького з Києво-Печерської лаври до м. Острог // Матеріали X Волинської Всеукраїнської історико-краєзнавчої конференції (м. Житомир, 16–17 листопада 2018 р.): Збірник наукових праць. Житомир : Полісся, 2018. С. 206–208.

34. Кізлова А. А. Позабогослужбові соціальні взаємодії братії для організації доступу до Києво-Печерської ікони Успіння Богородиці (XIX – початок XX ст.) // Микроистория и история повседневности: новый взгляд на историческое и культурное наследие. Материалы международной научной конференции (г. Браслав, 6 октября 2017 г.). Минск : Белнаучкнига, 2017. С. 88–92.

35. Кізлова А. А. Реакція митрополита Серапіона на будівництво укріплень над печерами Києво-Печерської лаври у 1812 р. // Могилянські читання 2012. Збірник наукових праць. К. : НКПІКЗ, 2013. С. 73–77.

36. Кізлова А. А. Соціальні взаємодії братії кінця XVIII – початку XX ст. при святинях Києво-Печерської лаври в публікаціях працівників «Всеукраїнського музейного городка» // Религия и общество – 12: сборник научных статей. Могилев : МГУ имени А. А. Кулешова, 2018. С. 77–79.

37. Кізлова А. А. Теоретичні засади дослідження соціальних взаємодій братії Києво-Печерської Успенської лаври щодо святинь обителі (1786 р. – перші десятиліття XX ст.) // Матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної конференції «Історико-філософські дослідження молодих учених» (18 квітня 2019 року). Суми : Цьома, 2019. С. 50–52.

38. Кізлова А. А. Технічні засоби в шануванні Києво-Печерської ікони Успіння Пресвятої Богородиці (кінець XVIII – перше десятиліття XX ст.) //

Історія освіти, науки і техніки в Україні: матеріали X Всеукр. конф. молодих учених та спеціалістів, присвяч. 150-річчю з часу засн. Полтавського т-ва сіл. госп-ва, 28 трав. 2015 р., м. Київ. Вінниця : Корзун Д. Ю., 2015. С. 231–232.

39. Кізлова А. Хрест святого преподобного Марка Печерника у взаємодіях між братією та відвідувачами Києво-Печерської Успенської лаври (кінець XVIII ст. – 1925 рр.) // «Києвознавчі читання: історія та етнокультура. До 100-річчя Української революції 1917–1921 рр.». Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції, (Київ, 29 березня 2017 р.). К. : Фоліант, 2017. С. 406–410.

40. Кізлова А. А. Шапочка св. препод. Іоанна Багатостраждального в комунікації між братією Києво-Печерської Успенської лаври та богомольцями (XIX – початок XX ст.) // Матеріали Міжнародної наукової конференції «Історична наука в Україні: сучасний стан і перспективи розвитку» (м. Вінниця, 3–4 листопада 2016 р.). Вінниця, 2016. С. 10–14.

41. Kizlova A. St. John Long-Suffering's Relics in the Stories by Cave Guides of Kyiv Dormition Caves Lavra (Late 18th – Early 20th Cent.) // Романовские чтения – 13 : сборник статей Международной научной конференции, посвященной 105-летию МГУ имени А. А. Кулешова, Могилев, 25–26 октября 2018 г. Могилев : МГУ имени А. А. Кулешова, 2019. С. 17–18.

42. Kizlova A. Votive Art and Craft Pieces in a Long Memory about Donators of Kyiv Dormition Caves Lavra (Late 18th – Early 20th Ct.) // International Conference «Creating Memories in Early Modern and Modern Art and Literature» (Belgrade, 13th – 16th March 2017). Abstracts of Papers. Belgrade : Copy Planet, 2017. P. 39.

АНОТАЦІЯ

Кізлова А. А. Соціальні взаємодії насельників щодо шанованих святинь Києво-Печерської Успенської лаври (1786 р. – перші десятиліття XX ст.). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. – Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Інститут народознавства НАН України. Львів, 2019.

На засадах мікроісторичної стратегії, принципів історизму, об'єктивності, наукового плюралізму, конфесійної безсторонності реконструйовано множинну контекстів, у яких насельники Києво-Печерської Успенської лаври 1786 р. – перших десятиліть XX ст. вступали в соціальні взаємодії щодо її шанованих ікон та реліквій і визначено, чи становили ці взаємодії систему: з'ясовано рівень дослідженості проблеми й інформаційний потенціал джерельної бази; встановлено, як зазначені святині впливали на спілкування між братією Лаври; визначено загальні засади й методи взаємодій з заінтересованими сторонніми; проаналізовано спілкування керівної та рядової братії з тими, хто мав нестандартні запити щодо святинь; простежено напрямки й засади обміну сакральними об'єктами між Лаврою та зовнішнім світом.

Ключові слова: Києво-Печерська Успенська лавра, 1786 р. – перші десятиліття ХХ ст., соціальна взаємодія, монах, послушник, відвідувач, шанування, святиня, чудотворна ікона, реліквія.

АННОТАЦІЯ

Кизлова А. А. Социальные взаимодействия насельников относительно чтимых святынь Киево-Печерской Успенской лавры (1786 г. – первые десятилетия ХХ в.). – Квалификационный научный труд на правах рукописи.

Диссертация на соискание научной степени доктора исторических наук по специальности 07.00.01 – история Украины. – Институт украиноведения им. И. Крипьякевича НАН Украины, Институт народоведения НАН Украины. Львов, 2019.

На базе микроисторической стратегии, принципов историзма, объективности, научного плюрализма, конфессиональной беспристрастности реконструировано множество контекстов, в которых насельники Киево-Печерской Успенской лавры 1786 г. – первых десятилетий ХХ в. вступали в социальные взаимодействия относительно чтимых икон и реликвий, установлено, были ли эти взаимодействия системой: выяснены уровень исследованности проблемы, информационный потенциал источников; установлено, как эти святыни влияли на общение братии Лавры; определены общие основы и методы взаимодействий с заинтересованными посторонними; проанализировано общение руководящей и рядовой братии с имеющими особые запросы о святынях; прослежены направления и принципы обмена сакральными объектами Лавры с внешним миром.

Ключевые слова: Киево-Печерская Успенская лавра, 1786 г. – первые десятилетия ХХ в., социальное взаимодействие, монах, послушник, посетитель, почитание, святиня, чудотворная икона, реликвия.

SUMMARY

Kizlova A. Social Interactions of the Inhabitants Related to Worshipped Sacred Objects of Kyiv Dormition Caves Lavra (1786 – the 1st Decades of 20th Cent.). – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

Thesis for the scientific degree of doctor of historical sciences, speciality 07.00.01 – history of Ukraine. – Ivan Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine. Lviv, 2019.

The thesis deals with social interactions of Kyiv Dormition Caves lavra brethren in 1786 – the 1st decades of 20th cent. related to its worshipped icons and relics. The purpose is to reconstruct the contexts plurality of these interactions and to determine whether they presented a system. The research strategy is microhistorical. The work is based on the principles of historicism, objectiveness, and confessional impartiality. To realize the main purpose the author found out the level of Lavra-related research of the problem and analysed the state of scientific works dedicated to

social interactions with the Orthodox sacred objects; defined the information capacity of the source base; revealed the impact of mentioned sacred objects on intercourse between Lavra brethren; ascertained general principles and methods of interactions with interested outlier, primarily visitors; analysed the communication of managing and common brethren with those, who had nonstandard queries concerning the sacred objects; traced the directions and principles of the exchange of sacred objects between Lavra and the world outside.

The contexts plurality of social interactions of split-level Lavra inhabitants related to its worshipped icons, relics of all types as well as to the Saints' belongings and enclosed shrines had never been reconstructed in historiography.

The source base related to social interactions of brethren near Lavra worshipped sacred objects is sufficiently representational to reveal the problem, because it is possible to reconstruct a contexts plurality of mentioned interactions through the complex investigation of existing verbal, visual and material sources. It is possible to realise it only through the scientific interpretation of the explicit statements and manifestations of practical activity of the inhabitants because the sources compilers mainly had no purpose to report about the peculiarities of their internal or external interactions. However, the authors of memoirs about their visits to Lavra were far better educated and skilled than the majority of prayers. That is why the possibility to judge the reactions and impression of «silent majority» as well as the oral tradition related to the icons under study is very limited.

Combination of general academic and special historical methods allows to create a coherent methodological apparatus which provides a good opportunity for a comprehensive consideration of the research object and thinking on it, solving of all tasks of the work, meeting its main objective, and proof of the conclusions.

Generally, social interactions of brethren near the worshipped sacred objects have been characterized by self-organization, variability, integrity associated with uniqueness of these contacts against the surrounding background, and persistence in the sense of the ability to interact with the environment without integrity losing. There were several levels of regularity in studied social interactions. Therefore, the interactions were hierarchical. Their structuring is a result of relatively sustainable linkages between different layers because the stability and even existence of these relations were guaranteed or controlled by the same persons. The conditions of Lavra existence in 1786 – the 1st decades of 20th cent. provide no opportunity to test the separability of investigated interactions. Testing these interactions for functionality in the sense of ability to change without external aid requires further examination. It is necessary to define clear indications that some actions were the external aid for their participants. The particular preservation of traditional interactions near the sacred objects after Spiritual Council dissolution, beginning of Soviet pressure on the remnants of brethren and control of «All-Ukrainian Museum City» over sacred objects may partially indicate this ability. The interactions of brothers between themselves and with outliers related to the various sacred objects had their own features but they combined in the new capacity, when the contacts concerning various

or all worshipped objects at the same time were necessary. It indicates the emergence of these relations.

Therefore, it was established, that social interactions of Lavra brethren related to its sacred objects in 1786 p. – the 1st decades of 20th cent., despite some misunderstandings and difficulties with «inter-generational» knowledge transfer between the inhabitants, presented a coherent system.

Keywords: Kyiv Dormition Caves lavra, 1786 – the 1st Decades of the 20th Cent., social interaction, monk, novice, visitor, worship, sacred object, miraculous icon, relic.